

Dels Alps als Pirineus?

Toni Babia-Privat

El benasquès és, sens dubte, un dels parlars més interessants de l'àmbit de les llengües romàniques, independentment de la filiació que els estudiosos li atribueixin, ja sia catalana, aragonesa o microlengua independent, que és potser la darrera tendència al respecte. Qui això escriu es manté en els criteris que en els anys setanta del segle passat va establir la *Gran enciclopèdia catalana*, dirigida per Max Cahner, que definien el benasquès com a català de transició a l'aragonès. Posteriorment, però, amb l'eclosió de l'aragonès normatiu impulsada pel Consello d'a Fabra, el benasquès va ser vinculat a l'aragonès i definit com un aragonès de transició al català. Durant els darrers quinze anys, estudiosos ribagorçans, encapçalats per José Antonio Saura Rami i la Societat Lingüística Aragonesa, s'han decantat per considerar el benasquès, i el dialecte ribagorçà de la conca de l'Éssera del qual fa part, com una llengua en si mateixa, amb diversos graus de conservació, hibridació o dissolució en el castellà. Salvant les distàncies, el ribagorçà-benasquès seria el francoprovençal (avui conegut per arpità) dels Pirineus, ni prou francès ni prou provençal; en el seu cas, ni prou aragonès ni prou català.

Enguany ha aparegut el llibre *Els cosins del català*, de Carles Castellanos, que em permeto de recomanar. S'hi fa un repàs de la realitat de diverses llengües romàniques molt semblants al català; de l'aranès al furlà passant per l'occità referencial, l'arpità, el piemontès i el mateix benasquès. Castellanos considera el benasquès «una varietat del contínuum occitano-català; és a dir, que es pot considerar com a part d'un diasistema coherent que inclou tant el benasquès, com l'occità i el català». També defensa que, per això mateix, el benasquès hauria d'abandonar la grafia aragonesa i adoptar una grafia «coherent amb el diasistema amb el qual es troba relacionat», com ja vaig suggerir l'any 1997 en el meu llibre *La franja de la Franja*.

Un dels aspectes que més han dificultat la vinculació del benasquès amb l'occitano-català (o

catalano-occità) són els abundants elements «aragonesos» que caracteritzen aquest parlar en relació amb altres parlars catalans. A parer meu, segons un càlcul aproximat, el benasquès seria 55% català i 45% no català. Aquest 45% no català en teoria representaria la suma dels elements aragonesos i dels elements castellanitzants, cada cop més rellevants. Abans, però, de treure conclusions sobre això, caldria precisar molt bé què és aragonès i què no ho és. Actualment, es podria dir que es considera aragonès qualsevol tret lingüístic existent a l'Aragó que no es correspongui amb les tres llengües clarament codificades que envolten la comunitat autònoma o s'hi sobreposen (castellà, basc i català). L'aragonès, tant codificat en una mena de *batua* com sense codificar, seria, doncs, una mena de calaix de sastre, més que no pas una unitat orgànica i coherent internament. De fet, l'aragonès documental medieval i les parles pirinenques que han arribat vives al segle xx tenen relativament poc a veure.

Aquest article pretén fer visible la important fesomia occitana del benasquès, normalment menystinguda per l'enorme desconeixement que els estudiosos espanyols i catalans tenen, en general, de l'occità. Si fem una pinzellada de la influència occitana més immediata, la gascona, la del vessant nord de la seralada pirinenca, que és la més abundant, trobem que la dimensió occitana gascona i occitana del benasquès comença pel mot *patuès*, que és com els seus parlants anomenen popularment la llengua llur, exactament igual com s'esdevé a Occitània. Casual? En tot cas, només passa a la vall de Benasc, no passa en cap altra vall fronterera. La vall de Benasc, com la Ribagorça i el Pallars, va fer part de la Marca de Tolosa a partir del segle ix, i durant gairebé un segle i mig; el segle considerat constitutiu, forjador i fixador de les llengües romàniques actuals. La cristianització intensa de la vall va ser obra d'occitans, i occitans eren la majoria dels sants venerats localment: sant Martí, sant Marçal, sant Sadurní o sant Aventí. Resultat de tot això és que molts elements del benasquès tinguts per

Salvant les distàncies, el ribagorçà-benasquès seria el francoprovençal (avui conegut per arpità) dels Pirineus, ni prou francès ni prou provençal; en el seu cas, ni prou aragonès ni prou català.

aragonesismes són comuns amb l'aranès (*amortar, babol, botjar, buedar, cadiera, carrèra, coda, craba, fuella, hué, hueit, ivon* [aranès *eon*], *pair, mair, man, piente, pòtxa, siés* o *uella*). Altres presumptes aragonesismes, els trobem a les regions de Coserans i Comenge (*codarroï, costume, disnar, amostrar, calavre, fame, fau, getar, sovent*).

Però la veritable aportació d'aquest article és la hipòtesi que considera que la «diferència benasquesa» envers els altres parlars catalans i aragonesos potser es remunta al moment del seu poblament inicial, o repoblament. I aquí entroncaríem amb els pobles dels Alps occidentals. Sí: els benasquesos, i altres pobles del Pirineu Central en menys mesura, potser representen un empelt mil·lenari de gent dels Alps als Pirineus. Miraré d'explicar-ho d'una manera convincent.

Menéndez Pidal, filòleg, historiador, folklorista i medievalista espanyol, creador de l'escola filològica espanyola, espanyolista i defensor de la filiació iberoromànica del català (en oposició a la filiació gal·loromànica), malgrat tot una autoritat acadèmica i científica, va llançar la teoria de l'origen lligur dels fundadors de Benasc. En la seva especulació, els lligurs potser van venir als Pirineus acompanyats pels il·liris, poble centroeuropeu que durant els temps de la cultura de Hallstatt es va expandir i va atènyer el llac Léman i la zona alpina occidental, on va entrar en contacte amb els lligurs. S'atribueixen a la influència lligur els topònims acabats en *-ascu*, que és un sufix indicatiu de lloc; seria el cas de Benasc. Fins a quin punt és possible que una migració remota lligur vagi determinar la fesomia del benasquès i dels parlars de la Ribagorça i del Pirineu Central en general? Intentem lligar caps.

El riu *Éssera* o *Ésera*, la capçalera del qual conforma orogràficament la vall de Benasc, segons Menéndez Pidal podria relacionar-se amb els rius *Isère* (*Isera* en arpità, *Isèra* en occità), *Isara*, *Yser*, *Ysar* de la regió alpina il·lírio-lligur. Sembla que *Isera* ve del cèltic *isar*, que vol dir 'ferro'. Si fem cas d'aquest parentiu, potser convindria escriure *Ésera*, amb essa sonora. Si escrivim *Éssera* és segurament perquè ho fem a partir de la pronúncia de la zona, que no distingeix la essa sonora de la essa sorda. De fet, Joan Coromines, en el seu *Onomasticon Cataloniae*, defensa la grafia *Ésera*, amb una sola essa. Així mateix, tot coincidint amb Menéndez Pidal, Coromines també relaciona

Ésera amb una sèrie de rius d'Europa Occidental i de les Gàl·lies que comparteixen la base *Isâra*, especialment el riu *Isère* (*Isèra*), afluent del Roine, que els grecs i els romans ja consignaren com a *Isara*, i que en 1143 apareix citat ja com a *Isera*.

A més de *Ésera*, l'altre topònim major que emparenta Benasc amb els Alps occidentals és el mateix nom de la vila. La primera documentació que en trobem és *Venasca*, any 943, i també *Vennasca*. Aquesta forma coincideix en el temps amb *Venasca*, nom de dos vilatges provençals en zona lligur, a la Valclusa i al Piemont. El primer, en francès oficial és *Vénasque*, i antigament el tenim documentat com a *Vendasca* (segle IV), *Venasca*, any 982, i *Vennasca*, any 1044. Ço és: les dues darreres formes coincideixen plenament amb el primer nom documentat del Benasc ribagorçà. Després de *Venasca* i *Vennasca*, la vila alt-ribagorçana la tenim documentada del segle X al segle XIII com a *Benasco* o *Venasco* (*Benascho*, *Benascu*, *Benaschu*, *Uenascu*, *Uenaschu*), *Benasque* (*Benasche*) en el segle XII, i a partir del segle XIII trobem les formes amb pèrdua de vocal, *Benasc* i *Benasch*, ja plenament catalanes.

No és agosarat, doncs, teoritzar sobre la possibilitat que en el segle X una migració

d'alpins occidentals s'establís al cor dels Pirineus i vagin fer el que fan els colonitzadors de terres: replicar els noms d'origen en el lloc de destinació. L'estudiós Camille Jullian va teoritzar sobre una expansió considerable dels lligurs per la Gàl·lia, Hispània i Britània. Però, a part dels paral·lelismes *Ésera/Isèra* i *Benasc/Venasca*, trobem més elements que ajudin a desenvolupar més aquesta teoria? Sí, en trobem uns quants entre l'arpità, el provençal alpi, l'occità de les «valades» i el piemontès.

Anem a l'arpità o francoprovençal. Com l'occità i el benasquès, també és conegut popularment per *patuès*. Però les semblances amb l'arpità van més enllà: la més significativa és la palatalització dels grups *bl-*, *gl-*, *cl-*, *pl-*, que és comuna a tot el ribagorçà, a l'arpità i a l'occità de les «valades» del Piemont, en mots com *filama*, *flor* o *cllau*, que a les «valades», per influència del piemontès, ja han esdevingut *fiamma*, *fior* o *quiau*. No menys significatiu és que l'arpità manté la terminació *-èro* per a formar substantius masculins de noms d'oficis, com fa el benasquès amb *botiguèro*, *fustèro* o *fornèro*. La desinència *-o* del masculí es manté també en alguns substantius, com *político* i *nuevo*, igual que en benasquès. També és comuna

Si escrivim *Éssera* és segurament perquè ho fem a partir de la pronúncia de la zona, que no distingeix la essa sonora de la essa sorda.

la conjugació de determinats verbs en la forma de l'imperfet *bevevo-beveves-beveve/beveva-beveves-beveve* (bevia-bevies-bevia) i la diftongació d'alguns verbs *muero-muers-muer/ muero-muers-muere* (moro-mors-mor), i de la *-o buen/buen, puercs/puercs*. Comparteixen l'arpità i el benasquès, també, l'infinitiu doble, fort i feble, de determinats verbs: *bolyir-boudre/ bullir-bulre, cuelyir-cuedre/collir-culre, pllovêr-pllôvre/ pllover-plloure*. En el camp lèxic, trobem coincidents *uermo/urmo* (om), *gendro* (gendre), *amolar, codo, bana, vouedo/buedo* (buit) o *siex/siés* (sis).

En el cas del provençal alpi trobem diverses coincidències amb el ribagorçà i el benasquès. Per exemple, *ca de* (per comptes de *casa de*), *foïna/fuina* (fagina), *eissobliar/eixupllidar, estaranha/estarasanya* (aranya), *farnosel·la/farnusera* (boixerola), *frissons* (calfreds), *fuire* (fugir), *üvert/hivert*, la locució *de temps en temps*, o la diftongació en mots com *fuent, fuelha/fuella, uerts/huerts* i en formes verbals com

la segona persona del singular del present d'indicatiu del verb *poder, tu puets*. Especialment destacable és *prau-praus*, que el benasquès fa *prau-prats*, o el participi *prenet* (*pres*), també propi d'algunes localitats ribagorçanes, com Espés. És provençal, també, el mot *valiera* (vall), que retrobem

en un afluent de la Noguera Ribagorçana i en els rius d'Andorra en la variant *valira*, una dada que ens podria donar una idea dels límits orientals de la presumpta colonització alpina, si es va esdevenir. En toponímia tenim *la Venasca*, una muntanya de la contrada de Champsaur que coincideix exactament amb el primer nom documentat de Benasc. Les formes provençals *adujar* (ajudar) i *emprencipiar* també existeixen en aragonès.

Pel que fa a l'occità de les «valades», trobem el demostratiu masculí *esto*, comú amb el piemontès *sto*, que en ribagorçà també existeix i a Benasc s'ha transformat en *isto*. Algunes de les coincidències lèxiques ressenyables són mots com *fueia/fuella, sanguiüt/sanglluc, minjar, calar* (ficar), *acampament, maledeta* (maleïda), *canaula, empiegar/empllegar, gòi* (goig), *loria/lúria* (Ilúdrria), *natura* (vulva), *piça/pllaça, piat/pllat, piurar/pllorar, piuvisniar/espllovisniar, quiòt/cllòt, sisquiar/siscllar* (xisclar), *tèrmi* (terme), *vila*, i en

morfologia, el plural femení en *-es*, la forma del plusquamperfet de subjunctiu del verb *haver esse/hesse* (hagués) o diftongacions com ara *ues/uesso, puent o puercs*. El so fricatiu interdental sord de la zeta castellana també és present a les «valades», com a la part occidental de la Ribagorça (no pas a Benasc). Hi ha coincidència amb el benasquès, també, en els infinitius dobles: *beure-béver/beure-bever, culhir-cuelhre/ collir-culre, deure-dever/deure-dever*, i en la diftongació que apareix en la conjugació de determinats verbs: *duermo-duerms-duerm/duermo-duermes-duerme* i *muero-muers-muer/muero-muers-muere, o tu puets* (tu pots) i en la forma subjuntiva del mateix verb *puesque* (pugui), i en mots com *nuef-nueva/nuevo-nueva*. Particularment interessant és comparar els dies de la setmana: *luns/lluns, mars/marts, mèrcres/mierques, jòus/jòus, venres/venres, sande/sapte, dia-menja/dimenge*. En toponímia trobem *Lauset*, que a la Ribagorça ha esdevingut *Llauset*. *Lauset* és el diminutiu de *laus*, sinònim de *estany*, i efectivament

Llauset a la Ribagorça és un estany. A remarcar, també, l'*Aygo Grant* (*Aiga Grand*), que designa un riu principal de la zona, molt semblant a l'*Aigua Major*, que és com es coneix l'Éssera a Benasc. Per acabar, cal destacar que en l'occità de la vila de Robilant hi ha tres sinònims per a anomenar el

Si tot aquest corpus fos considerat alpi —i els topònims Éssera i Benasc ho podrien confirmar—, la dimensió presumptament aragonesa del benasquès es reduiria molt.

conill: les formes *cuní, cocho* i *përro*. Curiosament, a Campo, Ribagorça, vila situada al sud de Benasc, el gos és anomenat *cotxo*.

Pel que fa al piemontès, el benasquès hi coincideix en mots com *can, fer gòj / fèr gòi, novanta* i *ansima/ensima* (damunt).

Com es pot veure, aquest seguit d'elements d'aparència aragonesa en realitat podria ésser d'origen alpi. Si tot aquest corpus fos considerat alpi —i els topònims *Éssera* i *Benasc* ho podrien confirmar—, la dimensió presumptament aragonesa del benasquès es reduiria molt. Ja no tindria força la seva consideració de llengua mixta catalano-aragonesa, i guanyaria punts la seva consideració occitano-catalana (o catalano-occitana). A més, l'estudi de l'extensió de tots aquests elements i fenòmens potencialment alpins dins l'Aragó podria ajudar a entendre més la història de les llengües i les identitats d'aquest complex país. ■